

ВІДГУК
офіційного опонента на дисертацію
Пшеничної Марії Сергіївни
«“Роман про митця” у творчості Дж. М. Кутзее
(на матеріалі романів “Фо”, “Митець Петербурга”, “Елізабет Костелло”»,
представлену на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук
за спеціальністю 10.01.04 – література зарубіжних країн

Творча доля провідного сучасного південноафриканського письменника Джона Максвелла Кутзее або Кутсі (John Maxwell Coetzee) – це історія «свого серед чужих, чужого серед своїх», життєпис самотності та протиріч, приклад, говорячи ключовими для світогляду Кутзее словами, благодаті в часи безчестя (grace in the times of disgrace). Як зазначав британський критик Джейсон Коулі, «існує почуття безпорадності серед багатьох білих південноафриканських письменників, зростання усвідомлення того, що бути письменником означає бути приреченим, через відсутність місцевої читацької аудиторії або чогось, що нагадує місцеву літературну культуру, без кінця писати у вакуум байдужості. Роман є обраним ними засобом самовираження, але вони відчують тиск порожнечі; це відчуття, коли вони мають сказати дещо важливе, але усвідомлюють, що не будуть почутими. Принаймні, не своїм власним народом, у країні, яку вони називають домом» (Cowley, Jason (2003). *Despite a Booker Nomination and a Nobel Prize, These Writers, Unheard in Their Own Land, Feel Oppressed by Emptiness. New Statesman*, 132 (4659), p. 22).

Коли тебе відторгає рідна земля, для інтелектуала всіх часів і народів притулком часто стає простір світової культури, створеної «своїми», де твій біль розділяють вигнанці Данте й Набоков, експатріанти Беккет і Джойс, Еліот і Памфінд, банкрут Дефо та гравець Достоевський – такі ж митці, такі ж шукачі істини й краси, як і ти, які не мовчали й протестували, яких не розумів натовп, яких виставляли біля ганебного стовпа й відправляли на каторгу, і тобі залишається говорити з ними, сперечатися з ними, іронізувати над ними й любити їх так, як люблять братів по крові – котрі знають, як ця кров стає чорнилами, що пишуть свою й чужі долі, і це письмо стає насолодою,

спасінням, гріхом і тягарем водночас. І в цьому величному постмодерному просторі світової культури Джон Максвелл Кутзее, один із таких митців, може виявитися дивно близьким і для багатьох вітчизняних авторів і читачів, адже реалії сучасної України певною мірою відображають ті ж постколоніальні чи постімперські хвороби, від яких іще не одужала й Південно-Африканська Республіка, і багато інших країн.

Таким чином, на нашу думку, тема дослідження, обрана Марією Пшеничною, відповідає **актуальним** проблемам українського й світового літературознавства, адже, по-перше, дисертантка зосереджує увагу на творчості видатного представника літератури ПАР Джона Максвелла Кутзее, що недостатньо вивчена на вітчизняних теренах, як справедливо доводить зроблений Марією Пшеничною огляд критичної літератури, а, по-друге, береться за осмислення постмодерністських модифікацій роману про митця на прикладі творів Дж. М. Кутзее «Фо», «Митець Петербурга» й «Елізабет Костелло», здійснюючи свій внесок у вивчення особливостей і розвитку жанрів у літературному процесі кінця ХХ – початку ХХІ століття. Цілком погоджуємося з авторкою щодо **актуальності** та доцільності її дисертаційного дослідження, що зумовлена передусім потребою вивчення романів Дж. М. Кутзее «Фо», «Митець Петербурга», «Елізабет Костелло» в контексті жанрової ідентифікації постмодерністського роману про митця. Звертаючи увагу на недостатню вивченість необхідних елементів цієї ідентифікації: специфіки образів, своєрідності композиції, наративної й часово-просторової структури, мотивного устрою, надмірної інтертекстуальності й саморефлексивності, – Марія Пшенична зосереджується на жанровій конвергенції романів, яка, на її думку, спричинена зміщенням акценту на один із трьох сюжетно-композиційних елементів (життєпис, твір митця, роздуми про мистецтво) роману про митця, що приводить до виникнення нових гібридних форм – постмодерністських модифікацій роману про митця (роману-біографії, роману про роман, роману-есе) (с. 17–18 дисертації).

Подану для рецензування дисертацію виконано в межах науково-дослідницької роботи кафедри історії зарубіжної літератури і класичної

філології Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна згідно з науковою темою: «Світова література і класичні мови в сучасному науковому дискурсі» (номер державної реєстрації 0115U004052). Тему дисертаційного дослідження затверджено Вченою радою філологічного факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна (протокол № 4 від 20 листопада 2015 року) й Вченою радою Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна (протокол № 3 від 26 лютого 2018 року).

Перевагою роботи є чітка постановка **мети** й формулювання **завдань**.

Здійснений Марією Пшеничною всебічний огляд критичних робіт, присвячених творчості письменника, дозволяє їй обрати **об'єкт** дослідження – романи Дж. М. Кутзее «Фо» (*Foe*, 1986), «Митець Петербурга» (*The Master of Petersburg*, 1994), «Елізабет Костелло» (*Elizabeth Costello*, 2003). Об'єктом вибіркового аналізу є також романи «Безчестя» (*Disgrace*, 1999) та «Повільна людина» (*Slow Man*, 2005). Саме на основі цих творів авторка роботи вивчає поетику, проблематику та жанрову специфіку роману про митця у творчості Дж. М. Кутзее, які виступають **предметом** її наукової розвідки. Однак, і в інших творах Дж. М. Кутзее, наприклад, у романі «Щоденник поганого року» (*Diary of a Bad Year*, 2007), присутні елементи роману про митця, тому дозволимо собі **попросити Марію Пшеничну пояснити, якими принципами вона послуговувалася, обираючи саме зазначені вище твори в якості об'єкта вивчення**.

Далі дисертантка логічно обґрунтовує вибір **методів** свого дослідження.

Потужна **теоретико-методологічна основа** дисертації представлена науково-критичними працями з теорії жанру та жанрового різновиду «роман про митця»; літературознавчими працями, присвяченими вивченню теорії інтертекстуальності; дослідженнями теоретиків «саморефлексивного» роману та феномену «метапрози»; роботами вітчизняних і зарубіжних літературознавців з історії англійської, німецької, іспанської, французької літератур і творчості окремих письменників або окремих художніх творів.

Не викликає сумнівів **наукова новизна** рецензованої роботи, адже в цьому дисертаційному дослідженні вперше здійснено цілісне осмислення поетики й

проблематики романів «Фо», «Митець Петербурга», «Елізабет Костелло» як постмодерністських модифікацій жанрового різновиду роману про митця (с. 20–21). Марія Пшенична повно й обґрунтовано викладає **положення** наукової новизни роботи: тут «уперше було досліджено жанрову специфіку й поетикальні особливості роману про митця в постмодерністському дискурсі й виокремлено основні модифікації цього жанрового різновиду на матеріалі англomовних романів ХХ-ХХІ ст.; уперше встановлюється жанрова своєрідність романів «Фо», «Митець Петербурга», «Елізабет Костелло», що визначаються як постмодерністські модифікації роману про митця (роман про роман, роман-біографія, роман-есе); обґрунтовано доцільність застосування теорії метапрози та саморефлексивності твору як нової методологічної засади при вивченні вказаних романів Дж. М. Кутзее, що дозволяє адекватно проаналізувати їхню поетику та виявити їхню сутність, яка полягає в «літературоцентричності», надмірній «літературності» й інтертекстуальності; упорядковано й детерміновано основні «механізми» саморефлексивного письма й удосконалено систематизацію інтертекстуальних елементів (цитатності, алюзії, ремінісценції, рецепції); уперше творчість Дж. М. Кутзее проаналізовано за класифікацією міжтекстових зв'язків (інтертекстуальність, паратекстуальність, гіпертекстуальність, архітекстуальність та метатекстуальність), яка базується на методології Ж. Женетта» (с. 21).

Певною мірою дослідження Марії Пшеничної має **теоретичне значення**, оскільки сформульовані в ній положення безперечно важливі для визначення жанрових особливостей постмодерністського різновиду роману про митця в сучасній англomовній прозі, для виокремлення трьох модифікацій постмодерністського роману про митця (роман-біографія, роман про роман, роман-есе), які виявляються дисертанткою на матеріалі романів Дж. М. Кутзее.

Безперечним видається **практичне значення** рецензованої наукової розвідки, позаяк її змістовний матеріал може використовуватися при підготовці курсу історії зарубіжної літератури ХХ–ХХІ століття, зокрема, сучасної англomовної літератури, а також при розробці спецкурсів і спецсеминарів,

присвячених вивченню проблемі розвитку літератури ХХ–ХХІ ст., особливо жанровим модифікаціям роману й зміні наративних типів.

На нашу думку, дисертація Марії Пшеничної є цілком **самостійним** дослідженням, що віддзеркалює всі особливості мислення та стилю здобувача.

Структура дисертації є добре спланованою. Робота складається зі вступу, чотирьох розділів, що, у свою чергу, поділяються на підрозділи, висновків, списку використаних джерел (288 позицій) і додатків. Обсяг основного тексту дисертації становить 212 сторінок, загальний обсяг роботи – 260 сторінок.

У **вступі** подано загальну характеристику дослідження, обґрунтовано актуальність обраної теми, висвітлено стан її розробки й зв'язок з науковими програмами і планами, сформульовано мету й завдання дисертації, визначено об'єкт і предмет аналізу, методи й теоретико-методологічну основу розвідки, доведено наукову новизну, теоретичне і практичне значення отриманих результатів, подано інформацію про апробацію роботи й публікації на її основі, структуру дисертації, її зміст та обсяг.

У **першому розділі «Рецепція творчості Дж. М. Кутзее сучасним літературознавством»** ретельно вивчається творчість письменника в контексті літератури ПАР та проблеми періодизації його доробку (*підрозділ 1.1.*) та здійснюється аналітичний огляд зарубіжних і вітчизняних науково-критичних праць щодо творчості Дж. М. Кутзее (*підрозділ 1.2.*). Заслуговує на схвалення спроба Марії Пшеничної згрупувати літературознавчі студії доробку письменника залежно від їхньої загальної спрямованості (с. 37–38).

Утім, зауважимо, що *підрозділ 1.1* міг би бути збагачений посиланням на статтю Дерек Атріджа «Митці Кутзее; мистецтво Кутзее», з якої починається збірник студій «Аскези Кутзее» за редакцією Грема Бредшоу та Майкла Неїлла, що йде під номером 243 у списку використаних джерел у рецензованій дисертації (Attridge, Derek, 2016. Coetzee's Artists; Coetzee's Art. In: G. Bradshaw and M. Neill, ed. 2016. *J.M. Coetzee's Austerities*. London: Routledge, pp. 25–42). Марія Пшенична цитує фрагменти вказаної статті, але, вочевидь, помилково,

приписує ці думки редакторам, а не авторові роботи – Дереку Аттріджу. Крім того, його стаття починається з огляду літератури ПАР саме в контексті проблеми мистецтва й динаміки образів митців, а саме цього аспекту, тобто визначення місця романів про митця Дж. М. Кутзее в ландшафті літератури його батьківщини, на наш погляд, дещо бракує роботі Марії Пшеничної. Так, Дерек Аттрідж зазначає, що, хоча за часів апартеїду питання ролі мистецтва було в центрі уваги південноафриканської інтелігенції, творів того періоду про представників візуального чи вербального мистецтва майже не існує: героями прози частіше виявлялися фотографи або журналісти, які боролися проти системи апартеїду, або актори чи музиканти. В атмосфері такого ігнорування в період апартеїду доль живописців і майстрів слова винятком стає роман Надін Гордімер (Nadine Gordimer) «Принагідна любов» (*Occasion for Loving*, 1963), присвячений життю художника, а згодом і твори про письменників: досліджуваний Марією Пшеничною роман Дж. М. Кутзее «Фо» (*Foe*, 1986) та роман Зої Вікомб (Zoë Wicomb) «Неможливо заблукати в Кейптауні» (*You Can't Get Lost in Cape Town*, 1987). Крім того, в романах Андре Брінка (André Brink) «Стани небезпеки» (*States of Emergency*, 1988), «Перше життя Адамастора» (*The First Life of Adamastor*, 1993) та «Навпаки» (*On the Contrary*, 1993) порушується проблема відповідальності письменника перед народом. Але лише Джон Максвелл Кутзее в ті буремні політичні часи піднімає питання ролі митця на онтологічний рівень. Після демократичних виборів 1994 року в ПАР зростає кількість творів про митців, авторами найкращих із яких є Зейкс Мда (Zakes Mda), Іван Владиславич (Ivan Vladislavić) та, передусім, Джон Максвелл Кутзее.

Другий розділ «Теоретико-методологічні засади вивчення романної прози Дж. М. Кутзее» формує надійний науковий фундамент для вивчення поезики, проблематики та жанрової специфіки постмодерністського роману про митця у творчості південноафриканського автора. Демонструючи високий рівень теоретичної підготовки та чудові навички аналітичного мислення, Марія Пшенична розглядає творчість Дж. М. Кутзее в контексті розвитку жанрового різновиду «роману про митця» (*підрозділ 2.1.*) та вивчає сучасні концепції

«інтертекстуальність» та «саморефлексивність» у зарубіжній критичній літературі, які становлять методологічну базу дослідження постмодерністського роману про митця та його модифікацій у творчості Дж. М. Кутзее зокрема (*підрозділ 2.2.*).

Надзвичайно вдалим у роботі вважаємо **третій розділ «Жанрова своєрідність роману Дж. М. Кутзее “Митець Петербурга”»**, присвячений аналізу сюжетно-композиційної будови, мотивного устрою, наративної структури, системи образів та хронотопу роману «Митець Петербурга», специфіка яких дозволяє визначати цей твір як роман про митця. Спираючись на текст роману та численні наукові розвідки, Марія Пшенична переконливо доводить, що вказаний твір може розглядатися як одна з модифікацій роману про митця – «роман-біографія», а система мотивів роману виявляє основний зміст твору (роман про митця) й утворює єдиний семантичний інваріант – мотив творіння (*підрозділ 3.1.*). У *підрозділі 3.2.* дисертантка глибоко вивчає наративну структуру, певну фікціональність та саморефлексивність у романі. Безумовно цікавий *підрозділ 3.3.* присвячено системі персонажів роману «Митець Петербурга»: тут Марія Пшенична зосереджується на образі головного героя – письменника Ф. М. Достоєвського, інтертекстуальності та основних функціях другорядних персонажів у романі, зокрема проблемі двійництва. У *підрозділі 3.4.* запропоновано блискучий аналіз особливостей хронотопу Петербурга, який має тричастинну структуру (три форми часу й простору, що характерно для жанрового різновиду роману про митця), завдяки чому у творі виникає тривимірність: світ персонажів (створений Дж. М. Кутзее), внутрішній світ героя-митця (його творча свідомість), світ «потойбічний» (провали в несвідоме або світ інфернальний).

До розмислів Марії в третьому розділі хотілося б додати деякі аспекти щодо образу собаки: на с. 100 та 134 дисертантка слушно зазначає, що пес у романі «Митець Петербурга» є символом смерті, провідником до потойбіччя, але старий бездомний пес – це ще й один із неофіційних символів цього міста, про що свідчить, наприклад, концептуальний альбом гурту «ДДТ» «Чорний пес Петербург» (1993 р.), який вийшов за рік до публікації роману Дж. М. Кутзее. **Крім того, враховуючи важливість образів тварин, передусім собак, у**

доробку південноафриканського автора, які є своєрідними двійниками людей у цьому безжальному світі, просимо Марію Пшеничну під час захисту дати відповідь на запитання: чи не вважає вона, що пес теж є своєрідним двійником героя-Достоевського, або, можливо, когось з інших героїв цього твору?

Погоджуємося з висновками змістовного **четвертого розділу «Постмодерністські модифікації роману про митця у творчості Дж. М. Кутзее»**, де аргументовано аналізуються жанрова природа, наративна структура, образ митця, хронотоп і мотивний устрій роману «Фо» як «роману про роман» (*підрозділ 4.1.*) і жанрова своєрідність, специфіка образу митця, наративної структури та транстекстових відносин роману «Елізабет Костелло» як роману-есе (*підрозділ 4.2.*). Дисертантка вдало демонструє, що в цих творах помітно зростає інтертекстуальність, разом із якою збільшується й роль читача.

Підсумовуючи, зазначимо, що великою перевагою Марії Пшеничної є вміння робити вичерпні й логічні **висновки** як до кожного розділу, так і до всієї роботи. Розлогі, зрілі й аргументовані висновки дисертантки демонструють її самостійність і культуру мислення, знання тенденцій і проблем сучасної літератури.

Результати багаторічної праці Марії Пшеничної були успішно **апробовані** на шести міжнародних та всеукраїнських конференціях. За темою дисертації **опубліковано** 11 наукових робіт, із них 6 статей надруковано в провідних наукових фахових виданнях України, 1 – у зарубіжному виданні, 4 – тези доповідей.

Автореферат дисертації та подані в роботі **анотації** адекватно відображають її основні положення. Стосовно обсягу, **оформлення** та **стилю** роботи суттєвих зауважень немає. Майже всі покликання на літературу та **бібліографія** подані за останніми стандартами. **Додатки** до роботи є доцільними. На жаль, у тексті дисертації містяться незначні друкарські помилки: наприклад, «жаровий» замість «жанровий» (с. 21), «Липец» замість «Липецк» (с. 213).

Водночас, зроблені зауваження є несуттєвими та не заперечують великої теоретичної та практичної цінності проведеного дослідження.

Переконані, що робота відкриває широкі перспективи вивчення жанрових трансформацій роману в сучасному літературному процесі. **Просимо М.С. Пшеничну спробувати визначити основні напрямки подальшого дослідження цієї проблеми.**

Отже, рецензована робота є актуальним, оригінальним науковим дослідженням, яке цілком відповідає вимогам «Порядку присудження наукових ступенів і присвоєння звання старшого наукового співробітника», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 р. № 567, зі змінами, внесеними згідно з Постановою КМ № 656 від 19 серпня 2015 р., а авторка дисертації **Пшенична Марія Сергіївна** заслуговує на присудження їй наукового ступеня кандидата філологічних наук за спеціальністю 10.01.04 – література зарубіжних країн.

Кандидат філологічних наук,
доцент,
завідувач кафедри романо-
германської філології
Полтавського національного
педагогічного університету
імені В.Г. Короленка

Наталія Ігорівна Криницька

